

Universiteit
Leiden
The Netherlands

'Is het aan de orde stellen van deze ondermijning van de rechtsstaat dan werkelijk ongeoorloofd?' De SGP-casus in het licht van de politieke grondrechten

Napel, Hans-Martien ten; Emmerik, M.L. van; Loof, J.P.; Barkhuysen, T.

Citation

Napel, H. -M. ten. (2009). 'Is het aan de orde stellen van deze ondermijning van de rechtsstaat dan werkelijk ongeoorloofd?' De SGP-casus in het licht van de politieke grondrechten. *Geschakeld Recht. Verdere Studies Over Europese Grondrechten Ter Gelegenheid Van De 70Ste Verjaardag Van Prof. Mr. E.a. Alkema*, 413-424. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/15109>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/15109>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

GESCHAKELD RECHT

Verdere studies over Europese grondrechten
ter gelegenheid van de 70ste verjaardag van
prof. mr. E.A. Alkema

Redactie:

T. Barkhuysen
M.L. van Emmerik
J.P. Loof

Met bijdragen van:

J.A.M. van Angeren	A.C. Hendriks	W. den Ouden
T. Barkhuysen	A.W. Heringa	J.E.M. Polak
A.F.M. Brenninkmeijer	S. Hillebrink	A.E. Schilder
M. van den Brink	C. de Kruif	J.G.C. Schokkenbroek
J.G. Brouwer	M. Kroes	M. Schreuder-Vlasblom
F.H. van der Burg	M. Kuijer	C.J.J.M. Stolker
A.G. Castermans	R.H. Lauwaars	S. Trechsel
P.B. Cliteur	R.A. Lawson	J. Uzman
P. van Dijk	M.L.P. Loenen	J. van der Velde
Th.G. Drupsteen	J.P. Loof	L.F.M. Verhey
M.L. van Emmerik	D.H.M. Meuwissen	Y.M. van der Vlugt
M.W.C. Feteris	K.J.M. Mortelmans	W.J.M. Voermans
J.H. Gerards	B.E.P. Myjer	R.E. de Winter
Tj. Gerbranda	H.-M.Th.D. ten Napel	

*Hans-Martien ten Napel**

1 Inleiding

In Nederland vormen de politieke grondrechten, anders dan in veel nieuwere verdragspartijen bij de Raad van Europa,¹ een relatief rustig bezit. Vanzelfsprekend is er op detailniveau kritiek mogelijk, maar uit onder meer een door het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties enkele jaren geleden uitgevoerde ‘democracy assessment’ blijkt dat het in het algemeen goed gesteld is met de staat van de democratie in Nederland.² Bezwaarlijk als een majeure kwestie kon bijvoorbeeld worden aangemerkt het voorstel tot wijziging van de Kieswet dat in oktober 2008 door de Eerste Kamer is aangenomen en ertoe strekt het kiesrecht voor de verkiezing van de leden van het Europees Parlement te verlenen aan alle Nederlanders die in de Nederlandse Antillen en Aruba woonachtig zijn.³ Dit naar aanleiding van een uitspraak van de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State, die het onderscheid dat momenteel terzake wordt gehanteerd tussen Nederlanders in het buitenland enerzijds en Nederlanders die in de Nederlandse Antillen of Aruba wonen anderzijds in strijd achtte met het communautaire gelijkheidsbeginsel.⁴ Evenmin mogen de bevindingen van de OVSE naar aanleiding van de Tweede-Kamer-

■ Mr. dr. H.-M.Th.D. ten Napel is als universitair docent werkzaam bij de afdeling staats- en bestuursrecht van de Universiteit Leiden. Deze bijdrage is een bewerking van een lezing die ik op 23 mei 2008 aan deze zelfde universiteit heb gehouden voor de tutorgroep van prof. dr. P.B. Cliteur en J.M. Hollebrandse. Ik dank de deelnemers aan de groep, alsmede hun docent-tutor en student-tutor, voor het bij die gelegenheid geleverde constructieve commentaar.

1 Vgl. H.-M.Th.D. ten Napel, ‘Het EHRM en de “waarlijk democratische regeringsvorm”’, *NJCM-Bulletin* 2007, p. 1090-1106.

2 *De staat van onze democratie 2006*, Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties 2006.

3 Het betreft wetsvoorstel 31 392. Overigens roept de gekozen oplossing volgens tenminste één auteur wel vragen op. Zie H.G. Hoogers, ‘Waartoe is de Nederlandse wetgever bevoegd? De wijziging van de Kieswet in verband met de zaak Eman-Sevinger’, *Nederlands Juristenblad* 2008, p. 1934-1935.

4 ABRvS 21 november 2006, *NJCM-Bulletin* 2007, p. 635-645, m.nt. J. Uzman (*Eman & Sevinger tegen College van B&W van Den Haag*). De uitspraak volgt op een arrest van het HvJEG in een prejudiciële procedure terzake.

verkiezingen van 22 november 2006, hoe nuttig op zichzelf ook, bijzonder verontrustend heten.⁵

Op het eerste gezicht betreft ook de juridische strijd tegen de Staatskundig-Gereformeerde Partij (SGP) een kwestie van ondergeschikt belang, nu het slechts een kleine partij betreft die tot nog toe nimmer meer dan drie kamerzetels heeft behaald. In deze bijdrage zal echter worden betoogd dat het hier bij nader inzien juist wel een majeure kwestie betreft. De reden is niet zozeer het vrouwenstandpunt van de partij, hoewel zoals hierna zal worden betoogd niet alleen nationaal maar ook internationaal recentelijk op zichzelf valide vragen zijn opgeworpen rondom de grenzen die op dit punt al dan niet gesteld zijn aan de vrijheid van partijvorming. Nadere bestudering van de SGP-casus wijst echter uit dat dit standpunt onderdeel uitmaakt van een algemener kenmerk van de partij dat niet zonder haken en ogen is vanuit democratisch-rechtsstatelijk oogpunt, te weten haar theocratische ideaal.⁶

Om deze reden wordt in deze bijdrage eerst stilgestaan bij de relatie tussen SGP en theocratie. Vervolgens komt de verhouding van het theocratische ideaal van de SGP tot de democratische rechtsstaat aan de orde. Aangezien daarbij zal blijken dat ten aanzien van dit ideaal de soep niet zo heet wordt gegeten als zij wordt opgediend, besluit de bijdrage met de signalering van een potentieel problematische tendens binnen de democratische rechtsstaat zelf, waarvan de juridische strijd die desondanks tegen de SGP wordt gevoerd een illustratie vormt. Tegen een seculiere overheidsreligie kunnen dezelfde bezwaren worden aangevoerd als tegen willekeurig welke andere vorm van staatsgodsdienst, ook al zijn de bedoelingen – evenals overigens doorgaans in het geval van andere staatsgodsdiensten – nog zo goed.

2 Gereformeerde theocratische politiek

In een recente bijdrage over verschillende modellen van kerk-staat verhoudingen besteedt rechtsfilosoof Paul Cliteur relatief ruime aandacht aan het model van de theocratie.⁷ Gelet op de actualiteit van het model, dat internationaal terug van weggeweest lijkt, valt hier het nodige voor te zeggen. Het gaat dan vooral om de opkomst van de politieke islam sinds de jaren zeventig van de twintigste eeuw.

⁵ Office for Democratic Institutions and Human Rights, *The Netherlands Parliamentary Elections 22 November 2006. OCSE/ODIHR Election Assessment Mission Report*, Warschau, 12 maart 2007.

⁶ Vgl. Ab Klink, 'De onverenigbaarheid van geloof en dwang. Eerder dan een Verlichting moet de islam een Reformatie ondergaan', in: M. ten Hooven & Th. de Wit (red.), *Ongewenste goden. De publieke rol van religie in Nederland*, Amsterdam: Sun 2006, p. 234-251, aldaar p. 248.

⁷ Paul Cliteur, 'De religieus neutrale staat: voor en tegen', in: F.T. Oldenhuis (red.), *Een neutrale staat: kreef of credo?* (serie Religie en Recht nr. 2), Heerenveen: Jongbloed 2008.

Ingestemd kan worden met de conclusie van Cliteur, in navolging van Vermeulen,⁸ dat de theocratie in haar radicale vorm niet te harmoniëren valt met de uitgangspunten van de democratische rechtsstaat. De vraag is evenwel of en zo ja in hoeverre 'inheemse' vormen van theocratie, in casu de politieke idealen van de SGP, hieraan kunnen worden gelijkgesteld. Het vonnis van de Rechtbank 's-Gravenhage in de SGP-zaak uit 2005 legde impliciet een verband tussen de islam en de SGP in de navolgende rechtsoverweging:

'Het gaat (...) in deze (...) niet om het belang van de SGP-vrouw om lid te kunnen worden van de SGP, maar om het belang van een ieder, in het bijzonder van vrouwen, om in een democratische maatschappij te leven waarin discriminatie op grond van geslacht – met als gevolg uitsluiting van het passieve kiesrecht – niet getolereerd wordt en waarin door de Staat handhavend opgetreden wordt. Dit belang krijgt een zwaardere lading als men bedenkt dat het niet denkbeeldig is dat in de (nabije) toekomst ook andere partijen opstaan die vrouwen – op godsdienstige motieven – een andere politieke en/of maatschappelijke rol toebedelen dan mannen, waardoor het gevaar van discriminatie wederom op de loer ligt.'⁹

Instructief is in dit verband een beschouwing die het SGP-Tweede-Kamerlid C. van der Staaij in 2005 heeft gehouden over de verhouding tussen theocratie en democratie.¹⁰ Hierin geeft Van der Staaij in de eerste plaats aan dat er sprake is van 'alle ruimte voor een eigentijdse invulling van deze term'.¹¹ Van der Staaij acht een drietal zaken kenmerkend voor de protestantse theocratische traditie. De eerste is dat ervan wordt uitgegaan dat de oorsprong van het overheidsgezag in God berust. Het tweede kenmerk is dat deze oorsprong van het overheidsgezag vanzelfsprekend zijn weerslag heeft op de regeernormen, de grondnormen waaraan de overheid is gebonden. Het derde kenmerk betreft de verhouding tussen kerk en staat: in de protestantse theocratische traditie zijn beide door God gesteld om Zijn eer te bevorderen. Dit betekent dat geen staatskerk noch een kerkstaat wordt voorgestaan, maar wel een vruchtbare interactie tussen beide.¹²

Vervolgens werpt Van der Staaij de vraag op of en zo ja in hoeverre deze protestantse theocratische traditie verenigbaar is met democratie. Wat betreft het eerste hierboven genoemde kenmerk, geldt dat Gods soevereiniteit staat tegenover volkssoevereiniteit, niet tegenover democratie in de zin van de grondwettelijk

8 B.P. Vermeulen, *Vrijheid, gelijkheid, burgerschap. Over verschuivende fundamente van het Nederlandse minderhedenrecht en -beleid. Immigratie, integratie, naturalisatie, onderwijs en religie*, Den Haag: Sdu 2007, p. 12.

9 Rechtbank 's-Gravenhage 7 september 2005, LJN AU2088, r.o. 3.6.

10 C.G. van der Staaij, *Theocratie en democratie*, Den Haag: Guido de Brès-Stichting 2005. Zie voor een eerdere relevante partijpublicatie *Theocratische politiek. Principes, geschiedenis en praktijk*. Discussie-nota samengesteld door de bezinningsgroep theocratie van de Guido de Brès-Stichting, Studiecentrum SGP januari 1994.

11 Van der Staaij 2005, p.13.

12 Van der Staaij 2005, p.16-17.

gereguleerde zeggenschap van het volk.¹³ Dit is een in eerste instantie wellicht wat lastig te volgen redenering. Het is echter juist dat de opvatting over de bron van het overheidsgezag niet automatisch leidt tot een keuze voor de wijze van uitoefening van de regeermacht, dat wil zeggen of deze door één, enkelen, of velen wordt uitgeoefend. Wat betreft het tweede kenmerkende punt geldt dat binding van de overheid aan de wet van God of theonomie wederom niet staat tegenover democratie, maar tegenover autonomie, in de zin van het zichzelf tot wet willen zijn.¹⁴ De gedachte is hier dat wanneer in de politieke besluitvorming nog slechts het beginsel van 'de meeste stemmen gelden' bepalend is, dat een samenleving naar de chaos kan voeren. Derhalve wordt er binnen de kaders van de democratie naar gestreefd de norm van Gods geboden te vertalen in wetgeving en beleid voor het publieke leven. Ten aanzien van het derde kenmerk, beoogt de SGP met de door haar bepleite interactie tussen kerk en staat een overheid die kleur bekent. Ook dat vormt geen tegenstelling met democratie, maar staat slechts tegenover een door anderen wel voorgestane meer strikte scheiding van kerk en staat.¹⁵

Al met al blijkt de protestantse theocratische traditie niet tegenover democratie te staan, zodat zij in die zin anders dan nogal eens wordt gedacht geen alternatieve regeringsvorm vormt. Het is om deze reden dat de SGP bij voorkeur spreekt over theocratische politiek, waarmee zij dan dus bedoelt dat binnen het democratische stelsel wordt gestreefd naar een bijbels genormeerd beleid.¹⁶ De consequentie hiervan is wel dat, zoals Van der Staaij overigens zelf toegeeft, het evengoed mogelijk of zelfs beter is om te spreken over christelijke of bijbels-genormeerde politiek, als alternatief voor liberale of socialistische politiek.¹⁷ In die zin gaat de staatkundig-gereformeerde politiek terug op bekende denkers als J. Calvijn (1509-1564), G. Groen van Prinsterer (1801-1976), Ph.J. Hoedemaker (1839-1910) en A.A. van Ruler (1908-1970), waarnaar ook binnen andere christelijke stromingen wordt verwezen. Het is dan ook weinig verwonderlijk dat het begrip publieke gerechtigheid zowel door de SGP als de ChristenUnie als het Christen Democratisch Appèl (CDA) wordt gebruikt als kernwoord om de taak van de overheid mee aan te duiden.¹⁸ Deze constatering betekent tevens dat de plaats die de SGP al dan niet wordt gegund binnen de democratische rechtsstaat, in meerdere of mindere mate ook de andere christelijke

13 Van der Staaij 2005, p. 20.

14 Van der Staaij 2005, p. 21.

15 Van der Staaij 2005, p. 21-22.

16 Van der Staaij 2005, p. 22.

17 Van der Staaij 2005, p. 22. Naar aanleiding van interne bezinning binnen de SGP is dit sinds het najaar van 2008 ook de officiële lijn geworden. Zie het persbericht 'Theocratie' d.d. 30 oktober 2008, <www.sgp.nl>.

18 Vgl. resp. J.T. van den Berg e.a., *Dienstbaar tot gerechtigheid. SGP-visie op de aard en omvang van de overheidstaak*, Houten: Den Hertog 1993; R. Kuiper, *Dienstbare overheid. Christelijk-staatkundige visie op politiek en overheid*, Amsterdam: Buijten & Schipperheijn 2003; *Publieke gerechtigheid. Een christen-democratische visie op de rol van de overheid in de samenleving*, Rapport van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, Houten: Bohn Stafleu Van Loghum 1990.

stromingen aangaat. Tussen deze stromingen bestaat immers voorzover het de staatsvisie betreft geen absoluut, hoogstens een gradueel verschil.

Nu enigermate de verhouding tot andere christelijke stromingen is bepaald, is het tijd om de vraag op te werpen hoe de gereformeerde theocratische traditie zich verhoudt tot de islamitische theocratie. Op zichzelf gaat Van der Staaij in zijn eerdergenoemde lezing over theocratie en democratie ook op deze materie in. Het gebeurt echter nog iets uitgebreider in een in 2005 op initiatief van de SGP-fractie in de Tweede Kamer der Staten-Generaal en met goedkeuring van het Hoofdbestuur van de SGP totstandgekomen nota,¹⁹ die hier daarom zal worden gevolgd. Opgemerkt zij dat het voorzover het de stellingen over de islam betreft uiteraard gaat om de perceptie van de SGP, die ik in deze bijdrage niettemin uit praktische overweging in grote lijnen zal overnemen. Het gaat hier immers niet om een behandeling van het islamitische theocratische gedachtengoed per se, maar om een behandeling van de SGP-casus in het licht van de politieke grondrechten. Daarvoor is het slechts van belang te onderzoeken of en zo ja hoe het gereformeerde theocratische gedachtengoed zich verhoudt tot al dan niet vermeende problematische opvattingen binnen de politieke islam.

Een eerste verschil dat dan kan worden waargenomen heeft betrekking op de instituties van kerk en staat. Zoals gezien, gaat het gereformeerde theocratische denken uit van onderscheiden posities van kerk en staat. In deze notie van 'machtscheiding' ligt een wezenlijk verschil met die stromingen binnen de islam, die geen helder onderscheid maken tussen kerk of moskee en staat.²⁰ Een tweede relevant verschil heeft betrekking op de middelen die al dan niet aanvaardbaar worden geacht voor het politieke handelen. Binnen de gereformeerde theocratische traditie wordt in dat verband geweld als middel om de gewenste bekering tot het christelijk geloof te bereiken onomwonden verworpen. Van belang daarbij is dat op het Oude Testament een Nieuw Testament is gevolgd, waarin onder invloed van het optreden van Jezus Christus deels een andere ethiek is neergelegd. Dit is anders in het geval van de islam, voorzover dit als een boek zonder chronologie, zonder ontwikkelingslijn kan worden beschouwd.²¹ Een derde en laatste verschil betreft het eindperspectief. In gereformeerde kring is hierbij de uitspraak van Christus maatgevend, dat Zijn Koninkrijk niet van deze wereld is. Dit houdt een belangrijke relativisering in van iedere christelijk-politieke inzet. Het levert bovendien een verschil op met de politieke islam, voorzover deze het rijk van Allah hier op aarde wil vestigen en het ideaal van universele politieke heerschappij aanhangt.²²

19 E.J. Brouwer, *De islam in huis. Een politieke positiebepaling*, z.pl.: SGP 2005.

20 Brouwer 2005, p. 11.

21 Brouwer 2005, p. 11-12.

22 Brouwer 2005, p. 24.

3 Verhouding tot democratische rechtsstaat

De in de vorige paragraaf genoemde kenmerken van gereformeerde thocratische politiek zijn ook juridisch relevant.²³ Zo is het feit dat de SGP het gebruik van geweld als middel om politieke veranderingen te bewerkstelligen resoluut afwijst geen onbelangrijke constatering in het licht van de rechtspraak van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens terzake van artikel 11 EVRM over de vrijheid van vereniging, dat als randvoorwaarde waarbinnen politieke partijen voorstellen kunnen doen tot veranderingen in de wetgeving of de structuur van de staat noemt, dat de middelen die deze daartoe aanwenden wettig en democratisch zijn.²⁴

Hiernaast stelt het Hof dat voorgestelde veranderingen zelf verenigbaar dienen te zijn met fundamentele democratische principes. Het is in dit licht opnieuw niet van iedere betekenis ontbloot dat de SGP een eigentijdse invulling voorstaat van de term theocratisch. Theocratische politiek, zo maakte Van der Staaij duidelijk, houdt niet in het nastreven van een verandering van regeringsvorm, maar dat binnen het democratische stelsel een bijbels genormeerd beleid wordt voorgestaan. Dat de democratie in toenemende mate rechtsstatelijk ingekaderd is geraakt aanvaardt de SGP eveneens, met dien verstande dat de idee van de democratische rechtsstaat als zodanig voor haar te weinig inhoudelijke richting biedt. De huidige democratische rechtsstaat acht Van der Staaij bovendien gekenmerkt door ‘de verabsolutering van een tamelijk recente liberaal-seculiere invulling van een beperkt aantal waarden, zoals de scheiding van kerk en staat, de gelijkwaardigheid van man en vrouw, de gelijkwaardigheid van homoseksuelen en heteroseksuelen’.²⁵ Hij claimt voor de SGP de ruimte om dit karakter bij te buigen in de door haar voorgestane bijbels genormeerde richting: ‘De precieze invulling van de constitutionele kaders kan en mag voorwerp van politieke discussie zijn.’²⁶

Dit laatste kan zonder meer worden beaamd. Het wordt echter ingewikkelder wanneer de vervolgens ingenomen standpunten op gespannen voet staan met de uitgangspunten van de democratische rechtsstaat zelf. Hierbij past overigens aanstonds een nuancering. Zo vallen in het laatste verkiezingsprogramma van de SGP nauwelijks tot geen in dit opzicht aanvechtbare punten aan te treffen.²⁷ Het enkele propageren van zondagsrust, bijvoorbeeld, houdt volgens sommigen reeds een aantasting in van het beginsel van scheiding van kerk en staat. Zo merkte D66-leider Pechtold in een interview met *Trouw* enerzijds op dat zijn partij een scheiding van kerk en staat

23 De eerstvolgende paar alinea's zijn gedeeltelijk gebaseerd op mijn 'SGP kan samenleving dienst bewijzen. Partij moet verhouding tot democratische rechtsstaat doordenken', *Reformatisch Dagblad* 14 mei 2008.

24 EHRM (Grote Kamer) 13 februari 2003, *Refah Partisi (The Welfare Party) e.a. t. Turkije*, appl. nos. 41340/98, 41342/98, 41343/98 en 41344/98, r.o. 98.

25 Van der Staaij 2005, p. 25.

26 Van der Staaij 2005, p. 23.

27 Verkiezingsprogramma SGP 2006-2011, 'Naar eer en geweten', <www.sgp.nl>. Vgl. daar ook *Toe-lichting op het gemeenteprogram* (2006).

voorstaat en geen scheiding van kerk en straat, waarmee hij bedoelde dat religie wat hem betreft niet alleen achter de voordeur mag worden gemanifesteerd. Daar voegde hij echter aan toe:

‘Ik ben waakzaam op een overheid die voorschrijft hoe te sterven of een zwangerschap af te breken. De overheid moet juist de lang bevochten zelfbeschikking voorop stellen. En waarom moet ik een pak in drie minuten doordeweeks passen als ik er op zondag een uur voor kan uittrekken? Ik verplicht een belijdend christen niet hoe hij met euthanasie, palliatieve zorg of lijden moet omgaan. Doe dat dan omgekeerd ook niet bij mij.’²⁸

Het nastreven van dergelijke zaken is binnen een democratische rechtsstaat echter een volstrekt legitieme aangelegenheid en als zodanig niet in strijd met het beginsel van de scheiding van kerk en staat. Op dit punt gaat overigens ook Cliteur in zijn eerdergenoemde bijdrage wat te ver, wanneer hij stelt dat het politieke christendom in de Verenigde Staten in het algemeen en de theoconservatieven zoals John Neuhaus in het bijzonder tot een af te wijzen vorm van theocratie dienen te worden gerekend.²⁹

Mede als gevolg van het veelszins gematigde verkiezingsprogramma was het opvallend milde standpunt van de SGP-Tweede Kamerfractie inzake de Fitna-film van Wilders recentelijk zo ongeveer het meest in het oog springende punt dat door de partij in het parlement naar voren is gebracht.³⁰ Resteert het Program van Begin-selen, al is zelfs op dit niveau de afgelopen jaren de pijn reeds weggenomen ten aanzien van een vanuit grondrechtelijk oogpunt aangelegen thema als de vrijheid van onderwijs, die thans door de SGP wordt erkend.³¹

Een en ander neemt niet weg dat vragen blijven bestaan met betrekking tot precies die kwesties terzake waarvan de SGP de huidige vormgeving van de democratische rechtsstaat bekritiseert, te weten de omgang met de scheiding van kerk en staat, de gelijkwaardigheid van man en vrouw en de gelijkwaardigheid van homoseksuelen en heteroseksuelen. Een nadere doordenking van de verhouding tussen bijbels genormeerd beleid en de democratische rechtsstaat is dan ook desondanks een voorname opgave waarvoor de SGP de komende periode staat.³²

28 Willem Breedveld & Cynthia van Gorp, ‘Van “kereltje Pechtold” tot de oppositieleider’, *Trouw*, 19 mei 2008.

29 Cliteur 2008, p. 13.

30 *Handelingen II* 2007/08, debat van 1 april 2008, nr. 70, pp. 4909-4910, waar Van der Vlies bij herhaling spreekt over ‘de duistere kanten van de islam’ en aangeeft dat ook zijn fractie zich zorgen maakt over de islamisering van de samenleving.

31 *Toelichting op het Program van Beginselen van de Staatkundig Gereformeerde Partij*, ’s-Gravenhage: SGP 2003 (tweede gewijzigde druk), p. 73-77. Zie voorts J. Mulder e.a., *Van ideaal naar werkelijkheid. SGP-visie op onderwijs*, Den Haag: Guido de Brès-Stichting, z.j. [2004].

32 Dat de SGP zich hier maar al te zeer van bewust is, blijkt onder meer uit het in de zomer van 2008 verschenen themanummer van het studieblad *Zicht* over ‘Tolerantie en theocratie’ alsmede de jubileumbundel *Op weg naar honderd jaar SGP* (2008).

Wat betreft het eerste punt, dit draait met name om de godsdienstvrijheid en is daarmee van groot gewicht. De SGP hecht aan de gewetensvrijheid, maar is niet duidelijk over de precieze implicaties van haar theocratische ideaal voor de vrijheid van godsdienst en levensovertuiging.³³ Dat betekent enerzijds dat nergens concrete voorstellen worden gedaan om de realisering van haar ideaal van een staat die 'ongeloofspropaganda, valse religies en anti-christelijke ideologieën' uit het openbare leven bant.³⁴ Anderzijds is het alsnog aanvaarden van het uitgangspunt van godsdienstvrijheid, zoals enkele jaren geleden met de vrijheid van onderwijs is gebeurd, tot dusverre kennelijk een brug te ver. Dat is in zoverre een beetje dubbel, dat de SGP voor haar functioneren in hoge mate afhankelijk is van de bescherming van de godsdienstvrijheid die zij dus niet zonder meer tot anderen wil uitstrekken.³⁵

De kwestie van de gelijkwaardigheid van man en vrouw komt bovenal tot uitdrukking in de kwestie waarover nationaal nog een rechtszaak aanhangig is, te weten de onthouding van het passief kiesrecht aan haar vrouwelijke leden. Voor de nationale discussie hieromtrent zij hier kortheidshalve verwezen naar de annotaties bij de diverse rechterlijke uitspraken uit de afgelopen jaren.³⁶ Minder bekend is dat ook internationaal recentelijk respectabele pleidooien zijn gehouden om bij rechterlijke uitspraken over ontbinding van politieke partijen ook de problematiek van de interne democratie te betrekken³⁷ dan wel om electorale pariteit van mannen en vrouwen als een conceptueel vereiste van de moderne democratische staat te beschouwen.³⁸ Wat het eerste pleidooi betreft, wijst de auteur er echter reeds zelf op dat het opleggen van een norm van interne democratie aan een politieke partij in het licht van de democratietheorie een 'an extremely problematic move' is. Het kost hem dan ook weinig moeite om vervolgens onder het veelzeggende kopje 'totalitarian democracy?' vijf steekhoudende argumenten op te sommen die ertegen pleiten. Het is tekenend voor de weerbarstigheid van het onderwerp dat de SGP zelfs niet voldoet aan de aan politieke partijen te stellen minimumeisen waar hij tenslotte op uitkomt, zoals 'equal rights of participation and voting for party members'.³⁹ Wat betreft het tweede pleidooi, lijkt de ambitie van de auteurs om aan te tonen dat electorale pariteit een eis die inherent is aan de democratische staat duidelijk wat te hooggegrepen, ook al heeft het Spaanse constitutionele hof op 29 januari 2008

33 Vgl. K. van der Zwaag, *Onverkort of gekortwiekt? Artikel 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis en de spanning tussen overheid en religie. Een systematisch-historische interpretatie van een 'omstreden' geloofsartikel*, Heerenveen: Uitgeverij Groen 1999, p. 531.

34 *Toelichting op het Program van Beginselen*, 24-29.

35 Vgl. G.J. Schutte, 'SGP, ontzeg eigen rechten anderen niet', *Reformatorisch Dagblad* 6 mei 2008.

36 Voor een eigen bijdrage aan deze reeks, zie mijn 'Staat, SGP en Vrouwenverdrag: zoveel colleges, zoveel visies', annotatie bij ABRS 5 december 2007 (LJN BC0619) en Gerechtshof 's-Gravenhage 20 december 2007 (LJN BC 0619), *NJCM-Bulletin* 2008, p. 221-229.

37 Yigal Mersel, 'The dissolution of political parties: The problem of internal democracy', *International Journal of Constitutional Law* 2006, p. 84-113.

38 Bianca Rodriguez Ruiz & Ruth Rubio-Marin, 'The gender of representation: On democracy, equality, and parity', *International Journal of Constitutional Law* 2008, p. 287-316.

39 Mersel 2006 resp. p. 98, p. 98-101, p. 104.

geoordeeld dat dergelijke bepalingen niet in strijd komen met de Spaanse grondwet.⁴⁰ Ik voel mij dan ook vooralsnog meer thuis bij de terughoudende benadering ten aanzien van overheidsregulering van politieke partijen van Elzinga, die daarbij onder meer verwijst naar de Duitse rechtspraak. Elzinga wijst erop dat de opname van een waarborg op het gebied van de interne partijdemocratie al snel leidt tot 'een baaierd van annexe regelgeving', die de vrijheid van partijvorming in het gedrang doet komen.⁴¹

Het verdient overigens opmerking dat de SGP voorzover ik heb kunnen nagaan nergens voorstelt om, eenmaal aan de macht, ook andere vrouwen het kiesrecht te ontfangen. Een dergelijke lijn zou vanzelfsprekend op gespannen voet staan met bijvoorbeeld artikel 3, Eerste Protocol bij het EVRM. Toch kan de vraag worden opgeworpen, hoever een politieke partij moet kunnen gaan met voorstellen tot verandering van de Grondwet en zelfs mensenrechtenverdragen. Om een ander voorbeeld te geven: de SGP is wel openlijk en uit principiële overwegingen voorstander van de doodstraf.⁴² Zou het een partij, even afgezien van de wenselijkheid, niet toegestaan moeten zijn om deze visie in te brengen in het politieke debat, ook al bepaalt Protocol Nr. 13 bij het EVRM dat deze onder alle omstandigheden is afgeschaft?⁴³

Wat betreft de gelijkwaardigheid van homoseksuelen en heteroseksuelen, moet het – opnieuw – mogelijk zijn voor een politieke partij om bijvoorbeeld te streven naar het terugdraaien van wetgeving inzake het homohuwelijk. De vraag is echter wat de SGP eventueel nog meer voornemens is, gelet op het feit dat de partij de uitleving van het homofiel-zijn nadrukkelijk aanmerkt als zonde volgens Gods Woord.⁴⁴ Overigens is het denkbaar dat dat niet bijzonder veel is, juist omdat er opnieuw verder geen concrete voorstellen worden gedaan en direct aan toegevoegd wordt dat wellust 'van wie dan ook' zondig is.

Al met al luidt het antwoord op de vraag of de 'inheemse' vorm van theocratie als vertegenwoordigd door de SGP gelijkgesteld dient te worden aan buitenlandse theocratische regimes van radicaal islamitische signatuur ontkennend. Dat betekent dat niet op voorhand vaststaat dat zij niet te harmoniëren valt met de uitgangspunten van de democratische rechtsstaat. Sterker nog, mocht de partij erin slagen de hierboven aangeduide verheldering te bieden van de verhouding tussen het door haar voorgestane bijbels genormeerd beleid en de democratische rechtsstaat, dan bewijst zij potentieel niet alleen zichzelf maar ook de bredere samenleving een dienst. De essentie van de politieke inzet van de SGP werd immers enkele jaren geleden door directeur J.A. Schippers van haar Wetenschappelijk Instituut als volgt verwoord:

40 Rodriguez Ruiz & Rubio-Marin 2008, p. 316.

41 D.J. Elzinga, 'Politieke partijen dienen een minimum aan interne partijdemocratie te bezitten: pro en contra', *Ars Aequi* 2008, p. 422-423, aldaar p. 423.

42 *Toelichting op het Program van Beginselen*, p. 58-60.

43 Vgl. P.B. Cliteur & A. Ellian, *Encyclopedie van de Rechtswetenschap I, Grondslagen*, Deventer: Kluwer, 2006, p. 249-276.

44 *Toelichting op het Program van Beginselen*, 33.

‘De morele decadentie in onze maatschappij waarin veel, zoniet alles “moet kunnen”, de teloorgang van allerlei waardevolle (omgangs)vormen van beschaving maken dat de toekomst van onze westerse samenleving en haar in het christendom gewortelde cultuur op het spel staan. Wanneer dan het ongenueanceerde principe van “de meeste stemmen gelden” steeds meer en breder wordt gehuldigd, is het risico niet denkbeeldig dat de maatschappij zichzelf in het ravijn van de chaos stort. (...) Is het aan de orde stellen van deze ondermijning van de rechtsstaat dan werkelijk ongeoorloofd? Het is toch niet de bedoeling dat de democratische rechtsstaat zichzelf met democratische middelen om zeep helpt?’⁴⁵

Het aan de orde stellen van een dergelijke vermeende ondermijning van de rechtsstaat moet een politieke partij vanzelfsprekend principieel wel geoorloofd zijn.

4 Tot besluit

Zorg over de richting waarin de democratische rechtsstaat zich ontwikkelt, en de komende tijd nog verder kan ontwikkelen, leeft inmiddels niet uitsluitend in SGP-kring. Deze bredere zorg heeft onder meer betrekking op de waarneembare tendens om met behulp van grondrechten, die primair bedoeld zijn als vrijheidsrechten in de relatie staat-burger, de vrijheid van burgers en hun organisaties in te perken. Hoewel vooropgesteld zij dat de intenties doorgaans goed zijn, vallen de effecten die worden gesorteerd meer dan eens te betreuren. De rechtszaak tegen de SGP zelf vormt hiervan een voorbeeld. Naar aanleiding hiervan merkte C.A.J.M. Kortmann niet geheel ten onrechte op deze als ‘een typisch voorbeeld van onverdraagzaamheid en scherpstijperij’ te beschouwen: ‘Dergelijke scherpstijperij heeft iets fundamentalistisch, een trek die de SGP wordt verweten. Daarmee doet een actie als de onderhavige de samenleving geen goed.’⁴⁶ De voorbeelden lijken zich de laatste tijd echter op te stapelen. Zo valt in de partijpolitieke sfeer te wijzen op de druk die op de ChristenUnie is uitgeoefend om helderheid te verschaffen terzake van de homoseksuele levenswijze in relatie tot vertegenwoordigers van de partij.⁴⁷ Ook de discussie over het eventuele schrappen van in de Algemene Wet Gelijke Behandeling opgenomen uitzonderingsgronden vormt een illustratie, voorzover bij deze gelegenheid in de Kamer in het bijzonder is gedebatteerd over de uitzondering voor religieuze instellingen om bij de aanstelling onderscheid te kunnen maken.⁴⁸ De Commissie Gelijke

45 J.A. Schippers, ‘SGP en islam: fundamenteel verschillend’, in: *Zicht* 32 (2006), p. 21-26, aldaar p. 25-26.

46 C.A.J.M. Kortmann, ‘De SGP, subsidie en vrouwen’, annotatie bij ABRS 5 december 2007, LJN BB9493 *Ars Aequi* 2008, p. 291-297, aldaar p. 297.

47 Vgl. *Rapport van de Commissie Representatie aan het Landelijk Bestuur van de ChristenUnie* (8 mei 2008), te raadplegen via <www.christenunie.nl>.

48 Vgl. A.J. Overbeeke & B.P. Vermeulen, ‘Godsdienst, levensovertuiging en politieke gezindheid’, in: J.H. Gerards (hoofred.), *Gelijke behandeling: oordelen en commentaar 2007*, Nijmegen: Wolf Legal Publishers 2008, p. 95-111, aldaar p. 110-111.

Behandeling zelf koos voor een nieuwe benadering van de gewetensbezwaarde trouwambtenaar.⁴⁹ Minister Plasterk van homo-emancipatie ging in zijn reactie op de visienota over homoseksualiteit van het reformatorisch onderwijs zelfs zover dat hij zich waagde aan een eigen exegese van Bijbelse uitgangspunten, in casu het gebod van naastenliefde.⁵⁰

Als gevolg van deze tendens dreigt in Nederland het bij de Pacificatie van 1917 totstandgebrachte maatschappelijke bestel waarin ruimte bestaat voor religieuze en culturele veelvormigheid aan het wankelen te worden gebracht.⁵¹ Toch gaat het nadrukkelijk niet om een exclusief Nederlands verschijnsel. Sajó spreekt bijvoorbeeld in algemene zin van een constitutionalisering van private verhoudingen:

‘Contemporary constitutional law in most countries seeks to penetrate spheres hitherto respected as private and, hence, off-limits to public law. The best-known techniques of such penetration are seen in such doctrines as horizontal effect, *Drittwirkung*, state action, and so forth. Much of what was once understood as private and, therefore, subject to a liberty interest, in the sense of being exempt from state intrusion, is now having to satisfy constitutional considerations. Religious freedom and the autonomy of organized forms of religion, which had been thought necessary for the free exercise of religion, have been breached by this penetration. Obviously, the conflict becomes extreme where such intrusions – for example, the imposition of gender equality in private relations – come into conflict with strong religion and its different values. Religions were accustomed to finding refuge for their practices in the bastion of private life. As the new, aggressive constitutionalization enters the private sphere, new threats emerge for ways of life shaped by strong religion.’⁵²

Dat het geen exclusief Nederlands verschijnsel betreft, maakt de tendens alleen natuurlijk niet minder problematisch. Van een theocratisch ideaal als dat van de SGP dreigen wij hierdoor van de weeromstuit terecht te komen bij het gevaar van ‘a new secular theocracy’.⁵³ Kortmann heeft hiervoor reeds gewaarschuwd in zijn bekende handboek, toen hij het in horizontale betrekkingen toepassen van artikel 1 Grondwet als ‘bijzonder problematisch’ aanmerkte: ‘afdwingen van het gelijkheidsbeginsel in horizontale verhoudingen houdt het risico in van vernietiging van de vrijheidsrechten en de burgerrechtelijke vrijheid. Als te veel nadruk wordt gelegd op de gelijkheid

49 Zie J.P. Loof, ‘Van praktische oplossing naar principiële stellingname: de CGB en de gewetensbezwaarde trouwambtenaren’, in: J.P. Loof (red.), *Juridische ruimte voor gewetensbezwaarden?*, Leiden: NJCM-Boekerij 2008.

50 *Kamerstukken II*, 2007/08, 27 017, nr. 44.

51 Marcel ten Hooven, ‘Religie verdeelt Nederland. Een oude scheidslijn in een nieuwe gedaante’, in: Ten Hooven & De Wit 2006, p. 13-37, aldaar p. 36.

52 András Sajó, ‘Preliminaries to a concept of constitutional secularism’, *International Journal of Constitutional Law* 6 (2008), p. 605-629, aldaar p. 614-615.

53 Stanley Carlson-Thies, ‘Is the common good rainbow-striped?’, *Capital Commentary* 12 september 2008.

in die verhoudingen, wordt het gelijkheidsbeginsel tot een soort overheidsreligie. Beroerdere vormen van religie zijn moeilijk denkbaar.⁵⁴

Een manier om het proces van constitutionalisering van private verhoudingen te keren kon paradoxaal genoeg wel eens bestaan uit het weer sterker dan voorheen gaan benadrukken van het beginsel van scheiding van kerk en staat, in de zin dat de overheid zich niet dient in te laten met de kerk in het algemeen en de godsdienstige opvattingen van haar burgers in het bijzonder. Specifiek in het kader van deze bijdrage is daarbij de scheiding van overheid en politieke partij van belang. In het licht van de politieke grondrechten is het immers onbevredigend dat een politieke partij als de SGP juridisch de voet dwars wordt gezet, terwijl – zoals uit bovenstaande blijkt – ten aanzien van haar theocratische ideaal in het algemeen en haar vrouwenstandpunt in het bijzonder de soep bepaald niet zo heet wordt gegeten als zij wordt opgediend. De wisselwerking tussen Europese mensenrechten als de in artikel 11 EVRM verankerde vrijheid van partijvorming en de nationale rechtsorde zou in dit geval, hoezeer ook tevens andere fundamentele rechten in het geding zijn, de balans moeten laten doorslaan ten gunste van de partij. Een verabsolutering van bepaalde mensenrechten valt aan te merken als een gevaar voor een open samenleving, zeker wanneer de democratie en de volkssoevereiniteit als gevolg daarvan het onderspit dreigen te delven.⁵⁵

54 C.A.J.M. Kortmann, *Constitutioneel recht*, Deventer: Kluwer 2005 (geheel herziene vijfde druk), p. 413-414.

55 Vgl. Cliteur & Ellian 2006, p. 358.